

A könyv
a kora újkori Kárpát-medence
művelődésében

Finita Bude Anno dñi. M.CCCC.LXXIII.
in uigilia penthecostes: per Andreā Hefs.

„A könyv a kora újkori Kárpát-medence művelődésében:
kiadás, befogadás, használat” című,
a nyomtatott magyarországi könyv 550. évfordulója tiszteletére tartott
konferencia előadásai
(Sárospatak, 2023. szeptember 6–9.)

Szervezte
a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Irodalomtudományi Intézetének Reneszánsz Osztálya,
a magyarországi és határon túli egyetemek régi magyar irodalmi tanszékeivel,
doktori programjaival és a korszak kutatásában érdekelt
egyéb szakmai műhelyekkel együttműködve

A könyv a kora újkori Kárpát-medence művelődésében

Kiadás, befogadás, használat

Szerkesztette
PAPP INGRID

MTA Könyvtár és Információs Központ

HUN-REN BTK Irodalomtudományi Intézet

BUDAPEST

2025

Készült
a MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁR ÉS INFORMÁCIÓS KÖZPONT és
a HUN-REN BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZET
együttműködésével

A kötetet tervezte
HORÁNYI KÁROLY

Lektorálta
KECSKEMÉTI GÁBOR, MONOK ISTVÁN

A személy- és helynévmutatót összeállította
BUDAI-KIRÁLY TÍMEA

A technikai szerkesztésben közreműködött
MOLNÁR ANNAMÁRIA

A kötet
a Magyar Tudományos Akadémia és Könyvtára alapításának
200 éves évfordulója, az MTA200 ünnepi programsorozata keretében,
az Akadémia támogatásával jelent meg

MTA MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA

MTA 200 ÉVES
A MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA

**HUN
REN**

BÖLCSESZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZET

ISBN 978-615-6792-08-2

DOI 0000000000

TÓTH GERGELY

Filológia, őstörténet és a „visszaperelt” Attila

Bél Mátyás *Adparatus*ának Calanus-edíciója és a honi tudományos igényű forráskiadás kezdetei*

Az alábbiakban egyetlen mű kiadásának történetéről fogok szólni. Tanulmányom tárgya ugyanakkor nem csupán egy eseménysor lineáris elbeszélése, hanem sok történet egyszerre: egy kiadás története, egy tévedés története, itáliai és magyar tudósok együttműködésének története, s mindezek mellett az őskeresés, illetve a nyugat-európai tudományosságba vezető utak keresésének a története is. A felsorolt történetek pedig újabb fontos témákhoz visznek el minket. A kiadástörténet a honi filológia és forráskritika 18. századi állapotát világítja meg; a magyar–itáliai együttműködés pedig azt, hogy hogyan tekintettek ránk ekkoriban a Lajtától nyugatra. A tévedés vizsgálata pedig hasonló irányba kalauzol minket, mint a kiadáshoz kapcsolódó őstörténeti kutakodások áttekintése. Ez pedig Attila és a hunhagyomány problémája, amely a 18. század első felében láthatóan ismét

igen nagy fontosságra tett szert. Mi ennek az oka? Erre a kérdésre egy némileg új, vagy talán új nézőpontú választ próbálok majd adni.

A kiadás keletkezése: a történet dióhéjban

A jeles magyarországi történész-geográfus, Bél Mátyás (1684–1749)¹ 1735-ben indította útjára forráskiadványsorozatát, az *Adparatust*. Vállalkozásának célja az volt, hogy megjelentesse azokat a magyar vonatkozású, kiadatlan vagy kevésbé ismert forrásokat, amelyeket nagy országleírása, a *Notitia* munkálatai során talált, vagy egyéb módon felkutatott.² A széria harmadik darabja volt Juvenus Coelius Calanus *Attila* című életrajza.³ Bél egy másolaton keresztül jutott hozzá a szöveghez; a kópiát a pozsonyi születésű Martin Schödel készítette még a 17.

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

§ 1. Személyére a nagy terjedelmű irodalomból érdemes citálni a kiváló szlovák Bél-bibliográfiát, amely születésének 300. évfordulójára készült: Blažej BELÁK és mások, *Matej Bel 1684–1749: Výberová personálna bibliografia k 300. výročiu narodenia Mateja Bela* ([Martin]: Matica Slovenská, 1984). Frissebb szakmunkák, az újabb irodalom felsorolásával: Ivona KOLLÁROVÁ és Imrich NAGY, *Matej Bel: Osobnosť, médium a transfer ideí na prahu osvietenstva* (Bratislava: Literárne informačné centrum, 2021); TÓTH Gergely, „Egy hungarus értelmiségi pályafutásának tipikus és egyedi vonásai: Bél Mátyás elfeledett (ön)életrajza”, *Történelmi Szemle* 64, 3. sz. (2022): 417–445; Dávid JABLONSKÝ és Tatána SOUČKOVÁ, „Hungarian Polymath Matthias Bel (1684–1749): Crossing the Boundaries of Interpretation of His Work in the Modern Slovak Historiography”, *Études sur la Région Méditerranéenne* (2023): 25–32. § 2. Matthias BEL, *Adparatus ad historiam Hungariae sive Collectio miscella, monumentorum ineditorum partim, partim editorum, sed fugientium*, 2 kötet. (Pozsony: J. P. Royer, 1735–[1746]). A művel kapcsolatos korábbi jelentősebb irodalom: V. Kovács Sándor, „Elvesztettnek hitt decasok Bél Mátyás kéziratok adataiból”, *Magyar Könyvszemle* 89, 2. sz. (1973): 150–157; Richard MARSINA, „Matej Bel ako historik a editor”, in *Matej Bel: Doba – život – dielo*, szerk. Ján TIBENSKÝ (Bratislava: Slovenská Akadémia Vied, 1987), 238–246; a mű kiadására lásd Ivona KOLLÁROVÁ, „Mecenát, prenumercia, privilégium a pozadie vydavateľských projektov Mateja Bela”, *Studia Bibliographica Posoniensis* (2020): 125–127; a mű kézírataira lásd SZELESTEI

N. László, *Bél Mátyás kéziratok hagyatékának katalógusa* (Budapest: Akadémiai Könyvtár, 1984); TÓTH Gergely, *Bél Mátyás kézíratai a pozsonyi evangélikus liceum könyvtárában (Katalógus) – Catalogus manuscriptorum Matthiae Bel, quae in bibliotheca Lycei Evangelici Posoniensis asservantur*, Nemzeti téka (Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 2006). Korábbi tanulmányaimban már magam is többször foglalkoztam Bél *Adparatus*ával. Lásd TÓTH Gergely, „Bél Mátyás ismeretlen történeti forráskiadvány-tervezete: a *Collectio scriptorum Hungaricorum*”, *Magyar Könyvszemle* 127, 2. sz. (2011): 173–192; TÓTH Gergely, „»Civilizált« őstörténet: A magyar nyelv és a magyar nemzet eredetének kutatása Bél Mátyás életművében”, *Történelmi Szemle* 54, 2. sz. (2012): 219–246; Gergely TÓTH, „The First Edition of Nicolaus Olahus’ Hungaria in Matthias Bel’s *Adparatus* (1735)”, in *Nicolaus Olahus 450: Proceedings of the International Conference on the 450th Anniversary of Nicolaus Olahus’ Death – Nicolaus Olahus 450: Tagungsband der internationalen Konferenz zum 450. Todestag von Nicolaus Olahus*, szerk. Emőke Rita SZILÁGYI, Publikationen der Ungarischen Geschichtsforschung in Wien 17 (Wien: Institut für Ungarische Geschichtsforschung, Balassi Institut–Collegium Hungaricum, Archivdelegation beim Haus-, Hof- und Staatsarchiv, 2019), 123–142. § 3. A Bél-féle kiadás címe: Juvenus Coelius CALANUS Dalmata, „Attila, post Venetam et Ingolstadiensem editionem tertium recusus, recognitus et notis uberrimis illustratus; Decadis I. Monumentum III.”, in BEL, *Adparatus...*, 1:89–158. A mű későbbi irodalmáról az alábbiakban ejtünk szót.

században a ma is meglévő rebdorfi kéziratról.⁴ Időközben Pius Nikolaus Garelli, a császári bibliotéka vezetője Bécsben találkozót szervezett Bélnek a tudós Domenico Silvio Passionei pápai nunciussal, aki Calanus műve kapcsán figyelmeztette a pozsonyi historikust, hogy az életrajz már megjelent 1502-ben, majd ugyancsak ő az 1608. évi kiadásról is szólt neki.⁵ Maga Garelli pedig 1735 augusztusában egy terjedelmes episztolában tájékoztatta a pozsonyi tudóst mindarról, amit Calanusszal kapcsolatban talált.⁶

Bél emellett egykori diákja, Tomka Szászky János pozsonyi konrektor segítségét is igénybe vette a kiadáshoz.⁷ Vele íratta meg a jegyzetek nagy részét,⁸ továbbá Tomka Szászky gyűjtötte ki a kézirat, illetve a két nyomtatvány közötti eltérő olvasatokat is. Nagyon fontos a kutatás későbbi alakulása szempontjából, hogy a pozsonyi tudós azonosította – vagy legalábbis azonosítani vélte – a szerzőt, mégpedig a 12–13. század fordulóján élt Kalán pécsi püspökkel.⁹

Bél Mátyás és a magyarországi forráskiadás

Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a kiadás keletkezéstörténetének fent ismertetett részleteiről maga a szerkesztő tudósít minket. Az *Adparatus*-ban ugyanis Bél minden forrásszöveg elé tudós bevezetőt írt, amelyben részletesen beszámolt a szerzőről és a műről, annak kéziratáról, a kiadás elveiről és a jegyzetekről.¹⁰ Mindez persze ma már kézenfekvőnek tűnik, de ilyen mélységű kíséret tanulmányok akkoriban még egyáltalán nem számítottak szokványosnak, különösen Magyarországon.

Nyugat-európai mintája ugyanakkor bőven akadt szerzőnknek: a legegységelműbb talán a bollandista és maurista elődöket követő eruditus itáliai tudós, Lodovico Antonio Muratori, s annak nagy munkája, a *Rerum Italicarum scriptores*, amelyet maga Bél is többször követendő példaként emlegetett. Formailag is e kiadványból leshette el a kiadói előszavak gyakorlatát.¹¹

Bél eme kis értekezései fontos mérföldkövek a honi filológia történetében. Igaz ugyan, hogy a 16. századi magyarországi humanista szövegkiadásokban is vannak tudós előszavak, de Bél alaposága, jegyzethivatkozásai, a kutatás állásának ismeretét tükröző megjegyzései már más minőséget jelentenek. Ezekkel Bél már a korabeli eruditus történetírás és forráskiadás nivóját célozta meg.

Hogy ebbéli törekvései sikerrel járjanak, folyamatosan és tudatosan kereste az együttműködést külföldi tudósokkal, és fáradozása ebben az esetben meghozta gyümölcsét. Amint azt fentebb említettem, Passionei tájékoztatta őt a meglévő kiadásokról, majd Garelli egy egészen lehengető tanulmányban foglalta össze részére, amit Calanus művéről tudni lehetett: kimerítően értekezett kiadásairól, illetve a Calanusszal kapcsolatos korábbi vélekedésekről, 11 főlő-oldalon. Bél ezt a kissé túlrít, de mindenképpen értékes szöveget közölte saját bevezetője után.¹²

„Magyarország sötétsége” – európaiak és Hungarusok egyenlőtlen párbeszéde

Bél tehát ezúttal jelentős támogatást kapott külhoni tudóstársaktól. A kollegiális segítségnyújtás harmonikus összképét azonban néhol elrontja egy-két diszsonáns

§ 4. Bél a bevezetőben említi a Schödel-másolatot: Matthias BEL, „Praefatio”, in BEL, *Adparatus*..., 1. köt., ([1]r [ante p. 89].) (A szövegkiadások előtti paratextusok – ajánlás, bevezető, egyéb szövegek – számozatlanok az *Adparatus*-ban, ezért az ívjelölést adjuk meg, illetve azt, hogy mely számozott oldal előtt található a bevezető.) A rebdorfi kódexben lévő másolat: Iuvenius Coelius CALANUS, „Iuvenius Celii Calani Dalmate historia de Athila Hunnorum rege incipit feliciter”, Universitätsbibliothek Eichstätt-Ingolstadt (UEI), Cod. st 746, ff. 60r–68r. Online is elérhető, hozzáférés: 2023. 10. 30., <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:bvb:824-cod-st-746-4>. § 5. A velencei kiadás: Iuvenius Celius CALANUS, „Attilae vita per Iuvenium Celium Calanum Dalmatam edita”, in *Plutarchi vitae*... (Velence: per Doninum [! Dominum] Pincium, 1502), CXLIIIv–V[! CXLVI]r. A Canisius-féle 1608. évi ingolstadti kiadás (amely ugyancsak a rebdorfi kézirat alapul, amint a címben is olvasható): Iuvenius Celius CALANUS, „Iuvenius Celii Calani Dalmatae historia de Attila Hunnorum rege incipit feliciter. Ex Cod. manuscripto Monasterii Rebdorffensis”, in Henricus CANISIUS, *Promptuarium ecclesiasticum*..., 1. köt. (Ingolstadt: ex Typographia Ederiana, 1608), ([1]r–[2]v [11 p.]). § 6. A Passioneivel való beszélgetést

és Garelli levelét alább bővebben is tárgyaljuk. § 7. Tomka Szászky János életére és munkásságára további irodalommal lásd Tóth Gergely, „Tomka Szászky János”, in *Magyar művelődéstörténeti lexikon: Középkor és kora újkor*, szerk. KÖSZEGHY Péter és TAMÁS Zsuzsanna, 14 köt. (Budapest: Balassi Kiadó, 2003–2014), 12:79–82. § 8. Lásd erre BEL, „Praefatio”, ([1]v b.) jegyzet. § 9. Az azonosítás problémájára tanulmányunk utolsó részében térünk ki. § 10. A Calanus-kiadás elé írt bevezető: BEL, „Praefatio”, ([1]r–[2]v [ante p. 89]). § 11. Muratori nagy jelentőségű műve: Ludovicus Antonius MURATORIUS, *Rerum Italicarum scriptores, ab anno aerae Christianae quingentesimo ad millesimum quingentesimum* [!], quorum potissima pars nunc primum in lucem prodit ex Ambrosianae, Estensis, aliarumque insignium bibliothecarum codicibus..., 25 köt. (Milánó: Societas Palatina, 1723–1751). Az itáliai tudósnak és művének Bélre gyakorolt hatásáról korábban már írtam. Lásd Tóth, „Bél Mátyás ismeretlen...”, 177–180; Tóth, „The First Edition...”, 125–126. § 12. Pius Nicolaus GARELLI, „Pius Nicolaus Garellius Clarissimus Viro Matthiae Belio suo s. p. d.”, in BEL, *Adparatus*..., 1. köt., ([1]r–[2]v [ante p. 89]).

hang. Itt van például Passionei és Bél találkozása. Amint azt a pozsonyi tudós elbeszéli, a nuncius érdeklődésére beszélt az *Adparatus* munkálatairól, s köztük Calanus mindeddig „kiadatlan” *Attilájáról*. Ennek hallatán a nuncius „barátságosan és nyájasan rám mosolygott” – írja Bél –, majd komoly hangon kijelentette, hogy a műnek létezik egy 1502. évi velencei kiadása.¹³ Maga a gesztus, a nyájas, talán kissé lesajnáló mosoly még nem annyira feltűnő mozzanat, akár el is lehetne siklani felette. Garelli levelének egy részlete azonban megerősítheti gyanúunkat, hogy itt nem egy egyszeri esetről van szó. A tudós könyvtáros ugyanis, miután beszámolt a különféle, Bél által nem ismert Calanus-kiadásokról és a róla szóló irodalomról, azzal vigasztalja tudóstársát, hogy rámutat: több nagynevű tudós is elkerülte a figyelmét a Calanus-mű két nyomtatott kiadása, ezért aztán Bél, aki kimarad a tudományos információcseréből, és „Magyarország sötétségében bujkál” (!), csodálkozhat, hogy így járt.¹⁴ Úgy vélem, ez a metsző, gunyoros megjegyzés is igazolja Tarnai Andor diagnózisát, miszerint a 17. század végére a nyugati közvélemény szemében Magyarország egy barbár puszta-sággá vált, amely a művelt és civilizált világ határán kívültre került.¹⁵

Az egyetemjáró Hungarus-értelmiség, amely könyveket, tudást, módszereket hozott haza nyugatról, éppen ezt a növekvő szakadékot fájlalta a legjobban, s igyekezett a hidakat újraépíteni, a lemaradást behozni, s bizonyítani: léteznek olyanok, akik szeretnének világosságot gyűjtani

a pannon sötétségben. A nyugati szerzők körében ugyanis az a vád is elhangzott, hogy a magyaroknak tudásaik sincsenek, akik az országról tájékoztatnának.¹⁶ Amint az látható: Bél és társai munkája fáradalmas és nehéz volt, és az ilyen Garelli-féle megjegyzések is tudatosíthatták bennük, hogy a cél még messze van.

Miért pont Attila? Az őstörténeti kutatások jelentősége a korszakban

Bél és Tomka Szászky János 265 darab jegyzetet írtak a szöveghez. Ezek között igen hosszú, 1–2 oldalnyi méretűek is akadnak, és a jegyzetanyag összességében a többszörösét teszi ki a rövidke életrajznak. A kommentárok jelentős része eruditus-antikvárius jellegű, amelyekben az 5. századi római–hun történelemmel kapcsolatos elbeszélő forrásokat, illetve kortárs történelmi, geográfiai szakmunkákat citálnak a közreadók, s ezek segítségével magyarázzák, illetve teszik mérlegre Calanus állításait.¹⁷ A jegyzetek másik fő csapásiránya a honi történeti irodalom, elsősorban Thuróczy és Bonfini kritikája; ez Bél más műveiben is tipikus és tudatos törekvés.¹⁸ Igaz, ez nemcsak rá jellemző a korszakban, mivel más historikusok is tematizálják a régi középkori történeti narráció revíziójának szükségességét – de a pozsonyi tudós volt az, aki a legnagyobb hangsúlyt helyezte erre.¹⁹

Végül igen gyakori téma a közreadók jegyzeteiben, hogy a hunok anyagi és szellemi kultúrájának, szokásainak

¶ 13. „Adrisit mihi, vir summus, comiter ac blande, cum audiret, in ineditis me habere Iuvenum, simulque adfirmavit serio, visum sibi aliquando fuisse auctorem, ad calcem Vitarum Plutarchi, Latine, Venetiis, ante duo secula, excusum...” BEL, „Praefatio”, ([I]v [ante p. 89]. („E kiváló férfi nyájasan és kedvesen rám mosolygott, amikor meghallotta, hogy Iuvenust kiadatlanak tartom, s egyúttal komolyan kijelentette: egyszer látta ezt a szerzőt Plutarkhosz életrajzainak végén; kétszáz évvel korábban adták ki Velencében latinul...” Fordítás tőlem [T. G.], ahogy minden más fordítás esetében is.) ¶ 14. „Vides igitur, Doctissime Béli! ex hucusque allatis, Iuveni Coeli Calani Dalmatae Attilam, etsi typis iterato vulgatum, plures tamen magni nominis eruditos viros, et in scrutis litterariis excutiendis, ad stuporem assiduos, latuisse. Quod Tibi, extra commercium literarium degenti, et in tenebris Hungariae latitanti, si uti viris doctis, in magna luce accidit, solatio esse poterit.” GARELLI, „Pius Nicolaus Garellius...”, ([I]v [ante p. 89]. („Láthatod tehát az eddig közlötökből, igen tudós Bélius, hogy bár a dalmát Iuvenus Coelius Calanus Attiláját kétszer is kinyomtatták, mégis elkerülte több nagynevű, művelt férfiú figyelmét, noha azok bámulatos szorgalommal kutattak mindenféle ócska iromány után. Vigaszul szolgálhat neked, aki a tudományos érintkezésen kívül élsz, és Magyarország sötétségében bujdosz, hogy mindez még tudós emberekkel, teljes napvilágnál is megessett.”) ¶ 15. TARNAI Andor, *Extra Hungariam non est vita...* (Egy szállóige történetéhez), Modern filológiai füzetek 6 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1969), 63–79.

¶ 16. Uo., 79–84. et passim; DÁVIDHÁZI Péter, „»Védeni a nemzeti betűletet«: Az irodalomtörténeti szerephagyomány Wallaszkytól Toldyig”, in *Historia litteraria a XVIII. században*, szerk. CSÖRSZ Rumen István, HEGEDŰS Béla és TŰSKÉS Gábor, Irodalomtudomány és kritika: Tanulmányok (Budapest: Universitas Kiadó, 2006), 198–208; TÓTH, „Egy hungarus értelmiségi...”, 437–442. ¶ 17. Szép példa erre a catalaunumi csatáról szóló, értekezés-méretű jegyzet: BEL, *Adparatus...*, 1. köt., 106–108, b.) jegyz. ¶ 18. Így Bél cáfolja Thuróczyt, Bonfini és Oláhot, miszerint a hunok megválasztották volna Attilát: valójában – írja – vérségi, örökletes jogon lett fejedelem. Lásd BEL, *Adparatus...*, 1. köt., 98, c.) jegyz. További példák: 97, a.); 100, f.); 105, g.); 114, m.); 115, b.); stb. ¶ 19. Lásd erre SZABADOS György, *A magyar történelem kezdeteiről: Az előidő-szemlélet hangsúlyváltásai a XV–XVIII. században* (Budapest: Balassi Kiadó, 2006), 149, 157, 160; TÓTH Gergely, „A magyar történetírás kritikája és megújításának programja az 1740-es évekből: Bél Mátyás és a *Scriptores rerum Hungaricarum*”, *Történelmi Szemle* 55, 4. sz. (2013): 593–617, 603–606; BENEI Bernadett, „Non tam stylo, quam veritati studuit»: Timon Sámuel új szemléletű forráskritikája az *Epitome chronologica rerum Hungaricarum* c. munkájában”, in *Scientiarum miscellanea: Latin nyelvű tudományos irodalom Magyarországon a 15–18. században*, szerk. KASZA Péter, KISS Farkas Gábor és MOLNÁR Dávid, Convivia Neolatina Hungarica 2 (Szeged: Lazi Kiadó, 2017), 53–59.

nyomait újra meg újra megtalálják a korabeli magyarság életmódjában (így például, amikor a hunok és magyarok lakodalmi szokásainak azonos vonásait vélelmezik),²⁰ illetve az, hogy megpróbálják a hun történetben előforduló tulajdonneveket és egyéb szavakat a magyar nyelvből levezetni.²¹ Ez szintén nagyon jellemző Bélre. Az ilyen típusú jegyzetek kétirányúak: céljuk részben a magyarok hun eredetének bizonyítása, de Bél ezen túl láthatólag úgy vélte, hogy ő valóban érvényes magyarázatok tud adni a hun történet bizonyos kérdéseire a magyar nyelv, illetve a magyar história, illetve népszokások segítségével.²² Így például teljesen komolyan gondolja, hogy Udine város – latinul Utinum – és az azonos nevű hegy a magyar út szóból, illetve annak ragozott alakjából (*úton*) származik, minthogy a hegyet vagy a dombot – illetve Calanus életrajzában a várost is – a közkeletű monda szerint a hunok emelték Aquileia ostroma során.²³

Ahogy jeleztük, a magyar őstörténet tematikája Bél Mátyás számára elsődrendű jelentőségű; ez a téma végigvonul egész életművén, és az *Adparatus*-ban is igen hangsúlyos. Calanus művén kívül megjelentette még az *Adparatus*-ban Frölich *Prodromus*-át, annak függelékében saját levélváltását és egyben vitáját a szentpétervári akadémiával, Gottlieb Siegfried Bayerrel a magyarok eredetéről, és természetesen a legfontosabb szöveget, a Priszkosz-törödékeket, hasonlóan komoly jegyzetapparátussal.²⁴

¶ 20. A jegyzetben a közreadók azt feltételezik, hogy Attila házassága előtt bizonyosan volt bélijölás, mert Jordanes arról közvetít, hogy a hunok minden fontosabb ügy előtt ehhez folyamodtak; majd e feltételezett házasság előtti jóslást egy magyar párhuzammal erősítik meg, jelezve, hogy a hun szokás nyomai ma is megvannak a magyarságnál („...superstitionis huius haud exilia hodieum supersunt apud gentem Hungaricam vestigia.”) BEL, *Adparatus*..., 1. köt., 136. g.) jegyz. Egy másik helyen, ahol Calanus arról ír, hogy Attila temetésén gyászéneket énekeltek a katonák, a közreadók a legnagyobb természetességgel kötik össze a hun szokásokat a magyarokkal: „Voce tibiisque cantare, apud Hunnos Hungarosque, in laude fuit positum” („Énekelni és furulyán játszani a hunoknál és a magyaroknál dicséretes dolognak számított”). Uo., 143. g.) jegyz. ¶ 21. Lásd BEL, *Adparatus*..., 1. köt., 116(2). p., r.) (nyomdahiba miatt két 116-os számmal ellátott oldal van); 118. dd.); 120. d.); 124. q.); 136. g.); 143. g.); stb. ¶ 22. Főleg a Priszkosz-törödékek jegyzetanyagára jellemző mindez, de máshol is. Lásd erre TÓTH, „»Civilizált« őstörténet...”, 230–234, 240–242. ¶ 23. „Quod forsitan, recedente Attila, ex ruinis Aquileiae postea enatum, congesti ab Hunnis, proximi montis Utinae, nomen retinuit. Hungarica profecto origine prognatum esse videtur. Ut enim, Hungaris, viam, Uton cum suffixa particula, in via, significat. Verisimile est, eo fini collem Utinum excitatum fuisse, partim, ut memoriam Attilae, si Aquileia potiri non potuisset, apud posteros iuxta vitam (viam?) sustineat, partim, ut demigrantibus in Italiam, remigrantibusque Hunnis, collis in itinere, hermae loco fiat.” BEL, *Adparatus*..., 1. köt., 124. q.). („Ez [tudniillik Utinum, azaz Udine városa – T. G.] talán Attila visszavonulásakor, Aquileia romjaiból keletkezett később, s megtartotta a közeli Utina [!] hegy nevét,

Bél itt is és egyéb írásaiban is határozottan kiállt a hagyományos hun–avar–magyar rokonság mellett.”²⁵

Miért volt neki a téma ennyire fontos? Úgy gondolom, hogy a hun történetre és Attila-kultuszra minden korszakban más-más okból volt szükség: más miatt kellett Kézainak, Thurócynak, Oláhnak és Bél Mátyás nemzedékének.²⁶ Az utóbbiaknak véleményem szerint azért kellett a hun rokonság, mert ez kötötte be a magyarságot Európába, nem a homályos szkíta eredet; ezzel a magyarság a részévé vált az európai antikvitásnak, még ha negatív szerepben is. Ehhez az örökséghez még így is megérte csatlakozni, hiszen így a magyarok egy nagy hódító népnek, a rómaiak méltó ellenfeleiként fellépő hunoknak az örökösei lettek. A németek a hasonlóan ambivalens germán örökséget fogadták el, s Tacitus *Germaniá*-ját tekintették őstörténetük kiindulópontjának.²⁷ Bél Mátyásnak és nemzedékének Ammianus, Jordanes, de sokkal inkább Priszkosz – és kisebb mértékben Calanus – műve jelentette azt, amit a németeknek a *Germania*, vagyis egy olyan antik forrásművet, amely saját vélelmezett őseik dicső tetteinek állít emléket. Tudatos törekvés van tehát amögött, hogy Bél Mátyás Calanust és Priszkoszt is kiadta: meggyőződése lehetett ugyanis, hogy ez a magyar tudományosság feladata. Ehhez járult, hogy a jegyzetapparátusban is a hun–magyar rokonságot tematizálta.

amelyet a hunok hordtak össze. Az bizonyosnak tűnik, hogy magyar eredetű a keletkezése. Az »ut« ugyanis magyarul azt jelenti: »út«, az »uton« a hozzáillesztett toldalékkal pedig azt, hogy »úton«. Valószínű, hogy részben azért emelték az Utinum nevű dombot, hogy fenntartsa Attila emlékét az utókor számára az út mentén (?), ha nem tudta volna birtokba venni Aquileiát, részben pedig azért, hogy az Itáliába elvonuló s onnan visszajövő hunoknak az útba eső domb herma [»útmutató«, »útjelző«] gyanánt szolgáljon.”

¶ 24. Frölich *Prodromusa* és a Bayerrel való levélváltás: BEL, *Adparatus*..., 1. köt., 381–418; a Priszkosz-törödékek kiadása: BEL, *Adparatus*..., 2. köt., 1–83.

¶ 25. SZABADOS, *A magyar történelem*..., 172–174; TÓTH, „»Civilizált« őstörténet...”, 226–230, 232–234, 236–240. ¶ 26. A témára átfogó tanulmányok, monográfiák: SZABADOS, *A magyar történelem*...; VÁSÁRY István, *Magyar őshazák és magyar őstörténetek*, Magyar őstörténeti könyvtár 24 (Budapest: Balassi Kiadó, 2008); SÁNDOR Klára, *Nyelvrokonság és hunhagyomány* (Budapest: Typotex Kiadó, 2011); ÁCS Pál, „»Istennek haragja – magyarnak példája«: A hun történet két értelmezése”, in *Clio inter arma: Tanulmányok a 16–18. századi magyarországi történetírásról*, szerk. TÓTH Gergely, Magyar történelmi emlékek: Értekezések (Budapest: MTA BTK Történettudományi Intézet, 2014), 13–38; SZÖRÉNYI László, *Hunok és jesusiták: Fejezetek a magyarországi honfoglalási epika történetéből*, 2. jav. és bőv. kiadás (Budapest: Nap Kiadó, 2018). ¶ 27. Lásd erre újabban HANS KLOFT, „Die Germania des Tacitus und das Problem eines deutschen Nationalbewußtseins”, *Archiv für Kulturgeschichte* 72, 1. sz. (1990): 93–114, továbbá THOMAS RENNA, „The Reception of Tacitus’ *Germania* by the German Humanists: From Provence to Empire”, *Quidditas* 37, 1. sz. (2016): 111–150.

Calanus, aki nem Kalán: a szövegkiadás fogytékossági és a téves attribúció

Bél kiadásának ugyanakkor vannak gyerekbetegségei. A szöveggondozás első pillantásra megvalósult: külön jegyzékben szerepelnek a Calanus-mű két nyomtatott kiadásának a Bél által követett Schödel-féle másolatától eltérő olvasatai, Tomka Szászky János jóvoltából.²⁸ Ez önmagában jelentős eredmény volt a magyar tudományosságban, hiszen végre újra módszeres filológiai apparátus készült egy szöveghez. Erre gyakorlatilag Zsámboky János óta nem volt példa.²⁹ Csak hogy a szöveggondozás meg is rekedt a *lectiones variae* kigyűjtésénél. Bél ugyanis a főszövegben a kézírata – vagyis a rebdorfi kódexben lévő szöveg Schödel Márton által készített másolata – olvasatait tartotta meg a nyomtatványokkal szemben, még akkor is, amikor egyértelműen a nyomtatványok hozzák a helyes variánst, tehát amikor Schödel hibát ejtett a másoláskor.³⁰ Bár egy esetben a szövegkiadásban is felhívta a figyelmet – lapalji jegyzetben – a Schödel-másolat hibás voltára a nyomtatott edíciók tanúságát követve,³¹ ez a szomorú összképen nem változtat.

§ 28. Címe: *Syllabus variarum lectionum ex Cod. Ms. Rebdrffensi, ed. Veneta et Canisii, in vitam Attilae Iuveni Coelii Calani Dalmatae*. Lásd BEL, *Adparatus...*, 1. köt., 155. A nyomtatványban ugyan nem szerepel, de Bél Mátyás Tomka Szászkyhoz írott egyik leveléből tudjuk, hogy ezt is a szorgalmas tanítványa készítette el (Bél figyelmeztetése egykori diákjának: „Vide autem, uti quas collegisti, variantes lectiones, in Attilam Iuveni, rite se habeant.” [„Ügyelj azonban rá, hogy rendben legyenek az eltérő olvasatok, amelyeket Iuvenus Attilájához gyűjtöttél.”]) Lásd Bél Mátyás levelét Tomka Szászky Jánosnak (Bécs, 1736. febr. 10.), in SZELESTEI N. László (s. a. r.), *Bél Mátyás levelezése*, Magyarországi tudósok levelezése 3 (Budapest: Balassi, 1993), 582. sz.

§ 29. Zsámboky filológiai munkásságára lásd ALMÁSI Gábor és KISS Farkas Gábor, „Szöveggondozás és kapcsolatápolás: Zsámboky János életműve a reneszánsz filológia tükrében”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 117, 6. sz. (2013): 673–676. § 30. Tomka Szászky egyik megjegyzése a következő: „p. 110. l. 3. factum est MS. REBD. suasum est. VEN. CAN.” Lásd BEL, *Adparatus...*, 1. köt., 156. Holott az „MS Rebdr.”-ben, tehát a rebdorfi kéziratban is „suasum est” áll (UEI Cod. st. 746, f. 62r), csak éppen a jelek szerint Schödel félreolvasa a szöveget. A főszövegben azonban maradt a hibás olvasat (BEL, *Adparatus...*, 1. köt., 110). Van olyan eset is, amikor Tomka Szászky észreveszi: a Schödel-féle másolatból hiányzik egy rész, s felhívja a figyelmet, hogy ezt a nyomtatványokból pótolni kell. „ibid. [p. 97. l. 10. – T. G.] absumserit. MS. Quae desunt, supplenda sunt ex VEN. et CAN. ed. Capta circiter tria millia fuerunt...” stb. Uo., 155. Tomka Szászky helyesen gyanította, hogy itt másolói kihagyásról van szó, mivel a rebdorfi kéziratban is ott van a mondott szövegrész (tehát itt megint Schödel hibázott). Lásd UEI Cod. st. 746, f. 61r. A pótlás azonban nem történt meg magában a szövegkiadásban. (Vö. BEL, *Adparatus...*, 1. köt., 97). § 31. Lásd BEL, *Adparatus...*, 1. köt., 112, d.) jegyz.; uo., 156 (lásd a szövegrészhez tartozó jegyzetet). A közreadók máskor is felhívják a figyelmet arra, ha valami tévedést sejtene a szövegben, s ilyenkor jegyzetben igyekeznek azt korrigálni – e jegyzeteknek azonban nincs közülük az eltérő olvasatokhoz, tehát Bél és Tomka Szászky még akkor készítették őket, amikor nem ismerték a két nyomtatványt. Lásd Uo., 113, g.), i.), k.); 123, d.); 140, h.). § 32. „Iam vero excudebatur libellus, cum Vindobonae tunc diversanti, ita licuit esse felici, ut, ab Dominico

Valószínű ugyanakkor, hogy Bélnek nem is állt szándékában javítani a nyomtatványok alapján a szöveget. Bevezetőjéből ugyanis kiderül: a saját kiadása már a nyomdában volt, amikor Passioneitől értesült a nyomtatott edíciók meglétéről.³² Megtehetette volna persze, hogy a nyomtatványokkal összevetve átnézi és korrigálja a textust, s újrakezdi a nyomdával a szöveg betördelését, ám erre nem került sor.³³ Vélhetőleg anyagi okok álltak döntése mögött, de bizonyosan szerepet játszott az elmélyültebb szöveggondozás elmaradásában Bél folyamatos túlterheltsége is. Valószínűleg ezért bízta Tomka Szászkyra az eltérő olvasatok kigyűjtését. A nagy pozsonyi tudósunk ugyanis a *Notitia* készítése közben láthatóan nem maradt ideje arra, hogy az *Adparatus* aprómunkáját is elvégezze.

Súlyosabb következményekkel járt Bél Mátyás téves attribúciója. A szerző, vagyis Iuvenius Caelius Calanus azonosítása Kalán püspökkel igen gyenge lábakon állt: csupán a név részleges egyezését, illetve Kalán püspök rövid ideig tartó horvát és dalmát kormányzóságát tudta érvként felhozni (ez lenne a magyarázata a neve végén szereplő „Dalmata” megjelölésnek).³⁴

Passioneio, Pontificis Maximi, apud Augustam Aulam, legato, viro, in historia litteraria, ad prodigium usque erudito, ad colloquium benevole admitterer...” Lásd BEL, „Praefatio”, [I]v [ante p. 89]. („Már nyomtatták a könyvecskét, amikor Bécsben járván akkora szerencse ért, hogy Domenico Passionei, a császári udvarban tartózkodó pápai követ – aki egészen csodálatos módon járatos a régi irodalomban – jóságosan engedélyezte nekem, hogy beszéljek vele...”)

§ 33. Egy helyen, mint láttuk, legalább jegyzetben hozta a szöveg alatt a helyes olvasatot (lásd 31. jegyzet), ami azzal magyarázható talán, hogy az az oldal ekkor még nem volt betördelve, így volt rá lehetősége. § 34. „Sunt in promptu, diplomata, quae Calanum, ad annum MCXCVII. sub Emerico rege, in episcopis Quinqueecclesiensibus referunt. Si hic is est, quem Szentivanius, Calanum Paleatum, Dalmatiae et Croatiae gubernatorem adpellat, res in vado fuerit, cur Calanus Dalmata adpelleretur. Tunc vero, Iuvenius Coelius, praenomina erunt, sive patronimica ea, sive aliunde petita.” Lásd BEL, „Praefatio”, [I]v [ante p. 89]. („Kéznél vannak olyan oklevelek, amelyek Calanust az 1197. évnél, Imre király alatt, a pécsi püspökök sorában említik. Ha ez a Calanus az, akit Szentiványi Calanus Paleatusnak, Dalmácia és Horvátország kormányzójának nevez, akkor világos, hogy miért nevezik Calanus Dalmatának. Ez esetben viszont a »Iuvenius Coelius« előnevek lesznek, akár az ősei után, akár máshonnan kapta őket.”) Szentiványi Márton a Bél által idézett helyen azért nevezi „Calanus Paleatus”-nak (helyesen: *Palleatus*, vagy *Palliatius*) Kalán püspököt (lásd MARTINUS SZENTIVÁNYI, *Dissertatio Paralipomenonica rerum memorabilium Hungariae. Ex parte prima Decadis tertiae Curiosorum, et selectiorum, variarum scientiarum miscellaneorum* [Nagyszombat: Typis Academicis, 1699], p. 71), mert maga a főpap is így jelölte meg magát egyes okleveleiben, tehát érseki palást (*pallium*) viselésére volt jogosult. E „melléknévre”, illetve horvátországi kormányzására, s általában egész pályájára lásd SZEBERÉNYI Gábor: „»Kalán, Isten kegyelméből palliumos pécsi püspök, egész Dalmácia és Horvátország kormányzója«: Újabb szempont a horvát–magyar perszonálunió 12. századi történetének kérdéséhez”, in *Tanulmányok Pécs történetéből 10–11–12. Az Előadások Pécs történetéből '98, '99 és 2000. c. konferenciák válogatott előadásai*, szerk. VARGA Lajos és VONYÓ József (Pécs: Pécs Története Alapítvány, 2002), 229–241, a *palleatus* melléknévre: uo., 230, 234.

Ennek ellenére Bél nézete viszonylag hamar teret nyert, mivel azok, akik későbbi szerzőt gyanítottak (Johann Albert Fabricius, maga Garelli, illetve Scipione Maffei), szintén nem támasztották alá megfelelő érvekkel álláspontjukat, és jelöltjük sem volt, ellentétben Béllel.³⁵ A század második felében Edward Gibbon, a nagy angol történész már elfogadta Kalán főpap szerzőségét, ahogy némi bizonytalankodás után a pécsi püspökség történetét megíró Koller József is.³⁶ A külföldi szakirodalomban máig él ez a tévedés,³⁷ de itthon ifj. Horváth János 1941-ben megjelent kiváló értekezése igen meggyőző érvekkel zúzta szét Bél elméletét. Főbb ellenvetései a következők: a Calanus-szöveg észak-itáliai mondákat, néphagyományokat rögzít (tehát aligha írhatta egy magyar főpap); a 15. század vége előtt senki sem tud róla; humanista jegyekkel bír, és első kézirata is 1469-ből való.³⁸ Érvelését a honi kutatás maradéktalanul elfogadta, és immár meg sem említik Kalán püspök személyének tárgyalásakor a *Vita Attilae*-t.³⁹

Mi a tanulsága Bél tévedésének? Véleményem szerint ő abból indult ki, hogy csak egy magyar szerző írhatott egy olyan, viszonylag semleges, szélsőségektől tartózkodó Attila-biográfiát, mint amilyen a Calanus-szöveg. Befolyásolhatta ebben Oláh Miklós Attila-életrajza, illetve

a Thuróczy-krónika nagy hun története, s persze az ekkor még sziklaszilárd hun–magyar azonosságtudat is. Emellett ismerte Kalán püspök nevét, hiszen a *Notitia* munkálatai során összeállította a pécsi püspökök archontológiáját.⁴⁰ Így adódott, minden egyebet felülírva a téves azonosítás ötlete.

Összegzés

A fentebb elmondott történetben, illetve történetekben sajátos módon a főszereplő, vagyis a Calanus-szöveg a legkevésbé érdekes. Egy kései, rövidke biográfia csupán, főleg Jordanes és más szerzők munkái alapján; Bél saját elmondása szerint maga is csalódott benne.⁴¹ Nem állítjuk persze, hogy ne lenne még kutatni való a mű körül, hiszen szerzője továbbra sem ismert, és az ifj. Horváth János által felvetett állítások a szöveg észak-itáliai kapcsolódásairól további alapos vizsgálatra várnak. Meglehet ugyanakkor, hogy ez már nem annyira a magyar történet- és irodalomtudomány feladata.

Mi az tehát, ami számunkra, a korabeli magyarországi irodalomtudomány számára fontos? Rendszerűen jelentősnek gondolom egyrészt magát a szövegkiadás formai jegyeit, a tudós előszót, az

35. 1735-ben – tehát Bél kiadása előtt egy évvel – Johann Albert Fabricius német régiségbúvár azt írja, hogy nem lehet a 15. századnál korábbra helyezni a szerzőt („neque enim sacculo decimo quinto antiquior habendus est”). Lásd J. A. FABRICIUS, *Bibliotheca Latina mediae et infimae aetatis, volumen quartum* (Hamburg: sumtu viduae Felgneriae, 1735), 629. A Bélnél írt levélben (ugyancsak 1735-ben) maga Garelli is úgy fogalmaz, hogy Calanus „a 12. század után, és talán sokkal később” alkotott („[...] Iuvenum Caelium Calanum Dalmatam post saeculum XII, et forte multo serius, atque sine multo iudicio, scripsisse”). Lásd GARELLI, „Pius Nicolaus Garellius...”,))))([i]v [ante p. 89]. Scipione Maffei csupán kételyét fogalmazza meg Bél állításával kapcsolatban, s jelzi, hogy a későbbi datálás sem kizárt („L'autore si crede che visse su la fine del secol duodecimo, se pure non su piu tardi”). Scipione MAFFEI, *Osservazioni letterarie, che possono servir di continuazione al giornale de' Letterati d'Italia: Tomo I* (Verona: Jacopo Vallars, 1737), 89.

36. Edward GIBBON, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, Volume the third (London: Strahan, 1781), 354; Josephus KOLLER, *Historia Episcopatus Quinqueecclesiarum*, Tomus I. (Pozsony: Landerer, 1782), 290–291.

37. Marianna D. Birnbaum annak ellenére ragaszkodott a püspök szerzőségéhez, hogy már ismerte Horváth János alább bemutatandó véleményét: Marianna D. BIRNBAUM, „Croatian Humanists at the Hungarian Court”, *Journal of Croatian Studies* 27 (1986): 5. A lengyel Ryszard Grzesik ugyanakkor nem mutatja jelét annak, hogy tudomása lenne Horváth könyvéről, mivel Kalán püspök szerzőségére alapozza azt az elméletét, hogy a főpap írta volna a magyar–lengyel krónikát. Ryszard GRZESIK, *Kronika węgiersko-polska: Z dziejów polsko-węgierskich kontaktów kulturalnych w średniowieczu – The Hungarian–Polish Chronicle: Studies of the Polish–Hungarian Culture Relationship in the Middle Ages*, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Wydział Historii i Nauk Społecznych. Prace Komisji Historycznej 56 (Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół

Nauk, 1999), 210–211, 216. Kritikáját lásd CSÁKÓ Judit, „A magyar–lengyel krónika és a hazai elbeszélő hagyomány”, *Századok* 148, 2. sz. (2014): 307.

38. Ifj. HORVÁTH János, *Calanus püspök és a Vita Attilae*, *Értekezések a magyarországi latinság köréből* 4 (Budapest: Budapesti Kir. Magy. Pázmány Tud. Egyetem Latin Filológiai Intézete, 1941), 17–18, 55–70, 79–85. A *Vita* kézirataira lásd KULCSÁR Péter, *Inventarium de operibus litterariis ad res Hungaricas pertinentiis [!] ab initii usque ad annum 1700 – A magyar történeti irodalom lelőhelyjegyzéke a kezdetektől 1700-ig* (Budapest: Balassi Kiadó–Országos Széchényi Könyvtár, 2003), 103–104. (Az általa felsorolt 16 kézirat között valóban nincs olyan, amely korábbi lenne a 15. századnál.)

39. MAKK Ferenc, „Kalán”, in *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*, főszerk. KRISTÓ Gyula, szerk. ENGEL Pál és MAKK Ferenc (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1994), 312–313 (nem említi a művet); SZEBERÉNYI, „»Kalán, Isten kegyelméből...«” (nem említi a művet); CSÁKÓ, „A magyar–lengyel krónika...”, 307 (Horváth alapján tagadja Kalán szerzőségét).

40. Az archontológiában is kijelenti Kalán püspökről, hogy ő a *Vita Attilae* szerzője, s hivatkozza az *Adparatus* megfelelő helyét is: Matthias BEL, *Notitia Hungariae novae historico geographica ... Comitatum ineditorum tomus quartus, in quo continentur ... Comitatus Alba Regalis, Tolnensis, Simigiensis et Baranyensis*, edendo operi praeuit et praeatus est Gregorius TÓTH, textum recensuerunt notisque instruxerunt Gregorius TÓTH, Bernadett BENEI, Zoltanus GÖZSY, Rudolphus JARMALOV (Budapest: MTA BTK Történettudományi Intézet, 2017), 339. De már Calanus-edíciójának megjelenése előtt is ezt állította a főpapról a vármegyeleírás szövegének egy korábbi változatában. Uo., 303.

41. „Attilam, Iuveni Coelii Calani Dalmatae, edimus, libellum, fama, quam habuit hucusque, multis modis inferiorem...” Lásd BEL, „Praefatio”,))([i]r [ante p. 89]. („A dalmát Iuvenus Coelius Calanus Attiláját adjuk ki: azt a könyvecskét, amely eddigi hírnevénél jóval kevesebbet ér...”).

igen színvonalas jegyzetanyagot, és a kritikai apparátust. A honi szövegkiadás és szövegkritika ezzel szintet lépett: ez Bél és Tomka Szászky elvitathatatlan érdeme. De ugyanitt meg kell említeni a hibákat is, jelesül azt, hogy az apparátus eredményeit Bél nem dolgozta bele a szövegkiadásba, illetve, hogy jó kétszáz évig vakvágányra vitte a kutatást a szerző személyét érintő tévedésével. Azt pedig, hogy milyen nehéz volt utolérni a nyugati tudományosságot – színvonalban, körütekintésben, tájékozottságban, kapcsolati háló kiépítésében –, jól jelzi Passionei nyájas mosolya és Garelli metsző megjegyzése a Magyarországon uralkodó sötétségről.

A hun–magyar azonosság tematizálása a jegyzetapparátus legfontosabb vonása. Ezzel léphetett be Bél Mátyás, illetve kortársai (Desericzky, és később Pray is) az őskerelő európai diskurzusba. A hun történetéről ekkor eleink még azt hitték, hogy a *mi* történetünk – ezért kellett magyarázni, Jordanestól s másoktól származó negatív felhangjait tompítani,⁴² illetve a hun–magyar rokonságot nyelvészeti és egyéb érvekkel megszilárdítani (különösen a hunok és magyarok életmódjának hasonló vonásaira rámutatva). A hun eredettel lehetett ugyanis feltenni a magyarságot az európai antikvitás térképére. Fontos volt

emellett Bél Mátyás tudós nemzedékének az is, hogy az efféle minőségi szövegkiadásokkal, értekezésekkel, eruditus jegyzetekkel a magukénak vindikálják a hun örökséget, amelyet mások elvitattak a magyarságtól,⁴³ illetve amelyre mások is igényt tartottak.

Hogy a korabeli Hungarus szerzők eme törekvése külföldön mennyire volt sikeres, az kérdés – de hogy itthon hozzájárult a hun–magyar azonosság továbbéléséhez, az egészen bizonyos. Mi sem tanúsítja ezt jobban, mint Ipolyi Arnold nevezetes munkája, az 1854-ben megjelent *Magyar mythologia*. Ebben Calanus úgy jelenik meg mint hitelt érdemlő (magyar!) szerző, aki művében a magyarság régi hitvilágának nyomait örökítette meg – s ennek megfelelően számos alkalommal elő is kerülnek az általa írtak a kötetben.⁴⁴ Ez bizonyosan a könyvben szintén igen sokszor megidézett Bél és szerzőtársa, Tomka Szászky hatására alakult így, hiszen Ipolyi az ő Calanus-kiadásukat használta, s bizonyára a jegyzeteiket is elolvasta. E jegyzetekben pedig, mint láttuk, a két tudós szerző sűrű szövésű kötötte össze a hunokról szóló adatokat a magyarsággal, tovább erősítve az évszázadok óta makacsul élő vélekedést hajdani eleinkről.

¶ 42. Bél és Tomka Szászky Calanusszal is vitatkozik a jegyzetekben, mivel helyenként túlságosan negatívnak találták az Attila külsejéről szóló – jelentős részben Jordanes szövegén alapuló, de új elemeket is tartalmazó – leírást. Lásd BEL, *Adparatus...*, I. köt., 117–119. (Lásd a jegyzeteket, különösen a 119. oldalon lévő II.) jegyzetet.) A Calanusnál található Attila-jellemzésre (benne egyebek mellett a kutyaszerű vonásokra!) és annak tágabb összefüggéseire lásd Enikő BÉKÉS, „Physiognomy in the Descriptions and Portraits of King Matthias Corvinus”, *Acta Historiae Artium* 46 (2005): 51–97, 78–81.

¶ 43. Az említett Bayer például kétségbe vonta a hun–magyar rokonságot. Lásd erre bővebben TÓTH, „»Civilizált« östörténet...”, 236–238. ¶ 44. Ld. IPOLYI Arnold, *Magyar mythologia* (Pest: Heckenast, 1854), xviii, 154, 504, 550, 554, 556, 558. Calanus magyar voltára: „Beszélük azt később honi íróink,

mint Calanus...” (uo., 504). Egy helyen „Kálán”-nak nevezi (uo., 154). Ipolyira e vonatkozásban még lásd HORVÁTH, *Calanus püspök...*, 5. Tegyük hozzá ugyanakkor, hogy az Ipolyi által kiindulópontnak tartott hun–magyar rokonság a 19. század közepén már korántsem volt általánosan elfogadott a honi történettudományban, s a kötet egyebekben is elavultnak, s módszertanilag is problematikusnak számított – már saját korában is. Vö. FENYŐ István, „Ipolyi Arnold »Magyar Mythologia«-ja”, in *Mitoszok nyomában... Mitoszképzés és történetírás a Duna-tájon: Tanulmányok*, főszerk. MISKOLCZY Ambrus, szerk. HAUSNER Gábor és KINCSES Katalin Mária, Transilvanica varietas (Budapest: ELTE Román Filológiai Tanszék–KSH Levéltára, 2004), 321–331, különösen 325, 329–330.

Tartalom

A könyv a kora újkori Kárpát-medence művelődésében (<i>Papp Ingrid</i>)	5
Egy irodalom- és művelődéstörténeti konferenciakönyvtörténetész olvasata (<i>Monok István</i>)	7
V. ECSÉDY JUDIT: Az első kétszáz év (1473–1673)	13
MONOK ISTVÁN: A könyvtár tartalmi összetétele – az iskola szellemi arculata – 16. századi protestáns iskolai könyvtárak Trencsénben és Németújváron	21
N. KIS TÍMEA: O tempora, o libri! – A könyvek recepciójának 16–17. századi változásai az orvostudomány vonatkozásában	29
KASZA PÉTER: Írni, szerkeszteni, kiadni – Velius <i>De bello Pannonico</i> című műve a megírástól a 18. századi első kiadásig	37
GYULAI ÉVA: „Habet suum fatum libellus” – Daróczy Ferenc prágai nyomtatványa	47
TÓTH GERGELY: Filológia, őstörténet és a „visszaperelt” Attila – Bél Mátyás <i>Adparatus</i> ának Calanus-edíciója és a honi tudományos igényű forráskiadás kezdetei	63
SZILÁGYI EMŐKE RITA: A bibliofil Oláh Miklós	70
SZABÓ ANDRÁS: A vizsolyi nyomdáról másképpen	76
PETRŐCZI ÉVA: Szenci Kertész Ábrahám és Lüneburg	81
PESTI BRIGITTA: Mecénás, patrónus, szponzor – Differenciálterminológiai kérdések és sajátosságok a kora újkori hazai irodalom- és kultúratámogatás kapcsán	86
GARADNAI ERIKA: Zilahi János hitvédelmi irata a prelimináriában szereplő szövegek tükrében	95
SIPOS GÁBOR: Olvasó, tollal a kezében – Vitakozó margójegyzetek a kora újkori erdélyi könyvtárakban	101
BOGÁR JUDIT: A használat kérdéseiről Pázmány Péter áhítati művei kapcsán	107
BALLA LÓRÁNT: Prédikációskötetben közzétett kalendárium szerepe a (könyv)kiadás–befogadás–használat során	115
LACZHÁZI GYULA: Közönségképzetek a kora újkori magyar költészetben	124
P. VÁSÁRHELYI JUDIT: Költői barátság vagy vetekedés? – Szenci Molnár Albert és Georg Rem latin versei	133
SZENTMÁRTONI SZABÓ GÉZA: Lappangó és töredékes könyvek, avagy elveszett és hiányos szövegek a 16. századi magyar irodalomban	141
SZATMÁRI ÁRON: Nyomtatott irodalom kéziratban – Humanista poézis, időmérték és magyar ritmus Bogáti Fazakas Miklós 66. zsoltarában	147
ORBÁN ÁRON: A Clusius-kódex és a <i>Fungorum historia</i> keletkezésének néhány kérdése	157
DUKKON ÁGNES: A Lázár-vízió motívumai egy 15. század végén keletkezett francia pásztorkalendáriumban és Krizsafán fia György látomásaiban (<i>Visiones Georgii</i> , 1353)	171
BÍRÓ CSILLA: Gregorius Coelius Pannonius pálos szerzetes hebraista forrásairól	181
MÁTÉ ÁGNES: Lucretia, az író nő – Az RMNy 693 (ifj. Heltai, Kolozsvár, 1592) címlapillusztrációjának helye a <i>Historia de duobus amantibus</i> 15–16. századi ikonográfiai hagyományában	189
MACZÁK IBOLYA: A láthatatlan könyvtár – Forráshasználat Illyés András prédikációgyűjteményeiben	203
BÉLA BÁLINT: Hermányi Dienes József olvasmányai	212
TÜSKÉS ANNA: Francia kéziratok a pozsonyi Notre-Dame apácák könyvtárában	217
HEGYI ÁDÁM: Történetíró református lelkészek olvasmányai a 18. században	225
OLÁH RÓBERT: Könyvaukciók a Debreceni Református Kollégiumban (1743–1842)	233
Személynevek mutatója	241
Helynevek mutatója	251
A kötet szerzői	255